

ZUID-WEST

PROVINCIE DRENTHE

JONGERE BOUWKUNST EN STEDEBOUW 1850-1940
MIP/DRENTHE

GEMEENTEBESCHRIJVING DE WIJK
(ontwerp)

GEWIJZIGD EXEMPLAAR

DIT EXEMPLAAR WORDT
NIET UITGELEEND!

APRIL 1989

DE WIJK

1. Inleiding

De gemeente De Wijk is gelegen aan de zuidgrens van de provincie Drenthe en omvat naast het hoofddorp De Wijk het dorp Koekange. Het grondgebied wordt begrensd door in het westen de gemeente Meppel, in het noordwesten de gemeente Ruinerwold, in het noordoosten de gemeente Ruinen en in het zuidoosten de gemeente Zuidwolde. De zuidgrens met de provincie Overijssel, de gemeenten Staphorst en Avereest, wordt gevormd door het riviertje De Reest. De huidige omvang van De Wijk bedraagt 4257 hectare. Het inwonertal vertoont sinds 1850 het volgende verloop: 1850-1.926, 1900-2.669, 1940-3.706, 1988-4.688.

2. Fysische Gesteldheid

De gemeente De Wijk ligt op de overgang van het Drents Plateau naar het Overijsselse stuwwallengebied (oerstroombdal van de Vecht). Het grootste gedeelte van het gemeentelijk grondgebied wordt ingenomen door een zandvlakte met daarin een in zuidelijke richting (naar de Reest) sterk toenemend microreliëf. Dit karakteristieke Reestdallandschap dankt zijn ontstaan aan het verloop van de meanderende beken de Reest, het Echtense Diep (later gekanaliseerd tot de Hoogeveensche Vaart) en de Koekanger Aa, alsmede het optreden van peri-glaciale verschijnselen.

De zandvlakte bestaat merendeels uit middelhoge podzolgronden; westelijk van de Koekanger Aa komen plaatselijk, bijvoorbeeld bij Hoge Linthorst, tevens hoge podzolgronden in de vorm van zandruggetjes voor. Globaal gezien ten zuiden van de lijn Schiphorst-De Wijk-Haalweide-Eemster is er ten gevolge van het sterke microreliëf sprake van een associatie van gleygrond, lage podzolen en hoge, soms middelhoge, oude bouwlandgronden.

Noordelijk van De Wijk liggen in aansluiting op de dorpskern eveneens oude bouwlandgronden. In de smalle stroomdalen van de Reest en de Koekange Aa tenslotte, komen venige beekdalgronden voor.

Over de gehele gemeente genomen varieert de hoogte van circa 6.9 meter + N.A.P. in het noordoosten (Koekangerveld) tot 1.2 meter N.A.P. in het zuidwesten (Reestdal). De afwatering geschiedt via de Reest, de Koekanger Aa en de Hoogeveensche Vaart.

3. Ontginningsgeschiedenis

De eerste ontginningen in het zuidelijke beekdallandschap dateren waarschijnlijk reeds uit de vroege Middeleeuwen.

In deze tijd ontstond in dit deel van De Wijk een grillige blokverkaveling. De eerste boerderijvestigingen (hoeven) vonden plaats op de hogere oevergronden (horsten), op korte afstand van de riviertjes die door het gebied kronkelden. Verschillende van deze, voor de streek typische, op horst eindigende hoevennamen; De Schiphorst, Havixhorst, Lindendorst en Hoge Linthorst worden reeds in de 14e eeuw vermeld. Bij de hoeven werden bouwkampen (soort éénmansessen) ontgonnen. De grasland ontginningen vonden in de lagere delen langs De Reest plaats.

De woeste gronden die aan de "bovenzijde" van het hoevenlandschap gesitueerd waren, werden later geleidelijk aan ontgonnen en uit de hoeven ontwikkelden zich na verloop van jaren een aantal omvangrijke landgoederen (Havixhorst, Dickninge, Voorwijk en Lindendorst). De eigenaren legden op de vochtige zandgronden diverse percelen bos aan, waardoor het landschap zijn typerende, sterk varieërende uiterlijk verkreeg. Uit een aantal van de verspreid gelegen hoeven ontstonden na verloop van tijd tevens tal van kleine buurtschappen met ieder weer eigen ontginningen; Schiphorst, Havixhorst, Dickninge, De Wijk, Oosterwijk, Haalweide, Eemten, De Stapel, Schoonvelde, Noordwijk en Hoge Linthorst, welke merendeels op korte afstand van De Reest gesitueerd waren.

Het flauw hellende gebied in de omgeving van Koekange (de Koeweide) werd, met medewerking van de Heer van Echten en monniken van het Ruiner klooster (in 1325 naar Dickninge verplaatst), evenals het zuidelijke hoevenlandschap al in de vroege Middeleeuwen als randveenontginning aan snee gebracht. De ontginningen vonden strooksgewijs plaats, waardoor een opstreckende verkaveling met zeer lange percelen ontstond. De boerderijen werden gebouwd langs een dijk, die op de overgang tussen hoog en laag, parallel aan de Koekanger Aa door het ontginningsgebied was aangelegd. Behalve voor de aan- en afvoer van produkten diende de dijk tevens om de oostelijk gelegen bouwlanden te beschermen tegen wateroverlast van de Koekanger Aa. Een laatste streek waar reeds vroeg (blokvormige) ontginningen plaatsvonden betreft de omgeving van de Oshaar. Ook hier was het weer de Heer van Echten die een belangrijke rol bij de activiteiten speelde. In de laatste helft van de vorige eeuw gold bovengeschetst beeld van de ontginningen in feite nog steeds. Nieuwe ontginningen vonden slechts op bescheiden schaal plaats en in 1880 was de gemeente nog altijd voor ongeveer 1/3 deel woest.

Pas in de eerste helft van deze eeuw kwamen, aanvankelijk zeer gestaag, de nieuwe ontginningen op gang. De ontginningsactiviteiten waren het grootst gedurende de periode 1920-1930 waarin 651 hectare woeste grond ten behoeve van de landbouw werd ontgonnen.

Het betrof hier voornamelijk de lager gelegen heide gronden. Zo was rond 1930 het Stapelerveld voor het grootste gedeelte in cultuur gebracht, hetgeen eveneens gold voor het westelijk deel van het Koekanger- en het Oshaarderveld.

De hoger gelegen oostelijke gronden werden later, tijdens de periode 1939-1940, in het kader van een grootschaliger werkverschaffingsproject grotendeels ontgonnen. Alleen in het uiterste noordoosten van het Koekangerveld werd de heide niet in cultuur gebracht. In 1942 zou de Staatsbosbeheer hier alsnog tot ontginning en vervolgens aanplant van 134 hectare bos overgaan. Gelijk de oude ontginningen van Koekange, die sinds 1870 werden doorsneden door de spoorweg, resulteerden de nieuwe ontginningen hoofdzakelijk in een patroon van langgerekte, smalle percelen. Alleen in het Oshaarderveld is er min of meer sprake van een mengvorm van stroken- en blokverkavelingen. In het huidige landschap is het oorspronkelijke verkavelingspatroon over het algemeen goed behouden gebleven. Wel zijn de percelen ten zuiden van de Hoogeveensche Vaart sinds de aanleg van de A28 sterk versnipperd en zijn er, met name waar het gebied van de strokenverkavelingen betreft, tal van kleine slootjes verdwenen. Het gaat hier echter niet om sloten die behoren tot de hoofdpercelering, zodat het verdwijnen vrij weinig afdoet aan het slagen karakter van het gebied.

4. Grondgebruik

In 1850 bestond de gemeente De Wijk voor nog ongeveer 1/3 uit woeste gronden. Naast de uitgebreide heidegronden van het Koekanger-, Oshaarder- en Stapelerveld was er sprake van diverse kleinere oppervlakten onontgonnen grond, zoals bijvoorbeeld ten oosten van de Kloeterij, ten zuiden van het Ruinerwoldse Broekhuizen en ten westen van Koekange. Daarnaast kwamen met name in het zuidelijke hoevenlandschap en ten westen van de Koekanger Aa, talloze perceeltjes bos voor. De overheersende vorm van grondgebruik was evenwel duidelijk de landbouw. In 1850 had de gemeente De Wijk, met een oppervlakte verhouding grasland: bouwland (1.635 : 625) die ruim boven het provinciaal gemiddelde lag, voor een gemeente die hoofdzakelijk uit zandgronden bestaat relatief veel grasland. Een situatie die zich doet verklaren uit het feit dat de zandgronden van De Wijk over het algemeen dusdanig vochtig waren, dat veeteelt er betere mogelijkheden tot vergroting van de produktiviteit bood dan akkerbouw. Dit had tot gevolg dat de boeren in de gemeente De Wijk, waar al in 1800 sprake was van een voor Drenthe hoge veedichtheid, zich geleidelijk aan meer en meer gingen specialiseren in de richting van de veeteelt en niet zoals in andere esdorpen in de richting van de akkerbouw (zie regiobeschrijving). Gevolg was dat de gemeente zich rond het midden van de vorige eeuw tezamen met de gemeenten Ruinerwold en Nijeveen mocht rekenen tot de veehouderij-gebieden bij uitstrek in Drenthe. De graslanden concentreerden zich vooral in de lagere delen langs De Reest, de Koekanger Aa en de Hoogeveensche Vaart. Het bouwland lag meer verspreid over het gebied. Hierbij kan onderscheid gemaakt worden tussen de akkerbouwgronden van de oude esnederzettingen, die ten gevolge van het microreliëf vaak van bescheiden omvang waren, en de akkers behorende tot het omvangrijkere bouwland-complex dat zich ten oosten van Koekange bevond.

Tussen 1850 en 1940 breidde het landbouwareaal sterk uit. Niet alleen werden vrijwel alle nog resterende woestegronden in cultuur gebracht (zie ontginningen), tevens was er sprake van een beduidende afname van de verspreid gelegen bosaanplant. De groei van de bevolking en de daarmee samenhangende vererving en verdeling van de landerijen had namelijk in veel gevallen de verkoop en vervolgens het rooien van houtgewas tot gevolg. In totaal verdween ruim 120 hectare bos, voornamelijk hakhout, waardoor het bosareaal ongeveer gehalveerd werd.

De uitbreiding van de landbouwgronden kwam in deze periode ten gevolge van de voortgaande specialisatie in de richting van de intensieve rundveehouderij, rond de eeuwwisseling behoorde De Wijk tot de veerijkste gemeenten van Drenthe, vooral ten goede van de veeteelt. Al in 1889 werd als gevolg van plaatselijk initiatief en in navolging van het Friese voorbeeld te Rogat de eerste coöperatieve zuivelfabriek (stoomkracht) van Drenthe gevestigd. Dat gekozen werd voor Rogat als vestigingsplaats heeft waarschijnlijk met de ligging aan de Hoogeveensche Vaart, die een goede verbinding met Meppel (botermarkt) vormde, te maken. Later kwamen er bovendien zuivelfabrieken in Haalweide en Koekange. Deze nieuwe bedrijfstak betekende niet alleen een verbetering van de kwaliteit van de zuivelproduktie, tevens vormde zij een stimulans voor de varkensfokkerij. De bijprodukten van de zuivelbereiding, ondermelk en wei, konden namelijk uitstekend worden aangewend voor deze tak van de veeteelt.

Een specialisatie die met name de kleinere (1-5 hectare) boeren, waarvan De Wijk er in 1900 nog relatief weinig (19%) bezat, maar vervolgens ten gevolge van het uitblijven van grote nieuwe ontginningen aan het begin van deze eeuw steeds meer begon te krijgen (52% in 1920; daling gemiddelde bedrijfs grootte van 16.3 tot 6.0 hectare), in staat stelde toch een redelijk bestaan op te bouwen. Men hoefde weinig of geen geld te lenen en kreeg zijn investeringen ook snel terug, waardoor men in staat was om naast lichte varkens voor de Engelse markt (zie regiobeschrijving) één of enkele runderen te houden voor de produktie van melk. Van de zuivelfabriekjes ontving men de ondermelk weer terug.

Na 1940 is het graslandgebruik verder toegenomen en is er bovendien sprake geweest van een verschuiving naar het middelgrote bedrijf (5-20 hectare). Recente kaarten tonen dat De Wijk thans nog slechts enkele akkerbouwpercelen bezit, zelfs een groot deel van de essen blijken hun oorspronkelijke functie verloren te hebben. Het bosareaal is sinds 1940 dankzij de activiteiten van Staatsbosbeheer (zie ontginningen) wel weer toegenomen.

5. Infrastructuur

Het grillige wegenpatroon binnen de gemeente De Wijk heeft zich ontwikkeld uit een net van voetpaden, dat de verschillende op horsten gelegen hoeven met elkaar verbond. De kaart van 1850 geeft geen duidelijk stramien van hoofdwegen aan. Ook de oude postroute van Groningen-Assen-Beilen over Staphorst naar Hasselt, die langs Dickninge liep, heeft zich niet tot hoofdweg kunnen ontwikkelen. Rond 1850 verkeerden de wegen van De Wijk veelal nog in slechte staat. Van verharding was geen sprake. De verbinding met Meppel vond voor een belangrijk deel via het jaagschuitenverkeer over de Hoogeveensche Vaart plaats.

Eerst in de jaren 1857-1858 kwam de straatweg Meppel-Zuidwolde tot stand en het jaar daarop volgde de straatweg van De Stapel naar Balkbrug. Twee wegen die sindsdien bepalend zijn geweest voor de hoofdwegenstructuur van de gemeente. De later in gereedheid gekomen straatwegen van De Wijk naar Rogat (1873) en Koekange (1875-1876) en de in 1878 verharde weg naar IJhorst konden zich daarentegen niet ontwikkelen tot duidelijke hoofdwegen. Hetzelfde geldt voor de verbindingen die ten tijde van de nieuwe ontginningen werden aangelegd.

Met de komst van de spoorlijn Meppel-Groningen in 1870 kreeg De Wijk aansluiting op het landelijke spoorwegennet. Het station dat zich in Koekange bevond werd in het kader van de versnelling van het reizigersverkeer in 1938 gesloten voor personenvervoer. Naast deze spoorwegverbinding had De Wijk gedurende een groot deel van de eerste helft van deze eeuw tevens een goede verbinding met Meppel dankzij de stoomtramlijn Meppel-Balkbrug, die in tegenstelling tot de normale spoorweg wel door het hoofddorp liep.

In de periode vanaf 1940 is de nadruk meer en meer op het wegverkeer komen te liggen. Opvallend is met name de aansluiting op het landelijke wegennet, die De Wijk met de aanleg van de A28 heeft verkregen.

Voor het overige beperken de wijzigingen in de wegenstructuur zich voornamelijk tot aanpassingen op lokaal niveau: verharding bestaande wegen en aanleg nieuwe ontsluitingswegen voor landbouw en wonen. Het station te Koekange is thans geheel opgeheven en gesloopt.

Ook het belang van de Hoogeveensche Vaart, die tot in de jaren '50 nog een rol van betekenis speelde voor de afvoer van landbouwprodukten, is thans nihil.

6. Nederzettingsstructuur

De nederzetting De Wijk, het hoofddorp van de gemeente, maakte oorspronkelijk deel uit van het omvangrijke esgehuchtenlandschap dat zich langs De Reest uitstrekt. Op de diverse horsten ontstonden hier vroeger bewoningsconcentraties die vaak uit slechts enkele boerderijen bestonden en in de regel de term nederzetting niet verdienden. Onder meer dankzij de aanwezigheid van het klooster Dickninge en de relatief gunstige verkeersgeografische ligging heeft De Wijk zich hieruit later kunnen ontwikkelen tot een echte nederzetting. In 1850 ligt de bebouwing van De Wijk langs de Dorpsstraat, een traverse van de weg Meppel-Balkbrug/Hoogeveen. De parallel aan de Dorpsstraat gelegen Nieuwe weg (de huidige prof. Blinkweg) bevindt zich op zo korte afstand, dat tussen beide wegen sprake is van slechts één rij van bebouwing. De zuidzijde van de prof. Blinkweg is in 1850 nog onbebouwd. Doordat het gebied vanaf de dorpskom naar De Reest sterk afhelt was deze locatie weinig aantrekkelijk voor bebouwing. De belangrijkste uitbreidingen vonden dientengevolge gedurende de periode 1850-1940 plaats in noordelijke richting. Nadat eerst de noordzijde van de Dorpsstraat werd opgevuld ontstond vervolgens langs de Molenweg, die vanaf de dorpskom in noordelijke richting over de es liep, een lint van nieuwe bebouwing. Deze bebouwing reikte omstreeks 1940 reeds tot op de es. Betroffen de uitbreidingen hier voornamelijk woonhuizen, langs de Dorpsstraat vestigden zich traditioneel ook de niet-agrarische activiteiten, zoals winkels, cafe's, een school en een gemeentehuis. Zuidelijk van de prof. Blinkweg is rond 1940 ook sprake van enige bebouwing, die zich voornamelijk concentreert ter hoogte van de beide splitsingen met de Dorpsstraat.

Het wegdorp Koekange is ontstaan langs de bij de vroege ontginningen van dit gebied aangelegde dijk (zie ontginningen). De vroegste bewoning was waarschijnlijk aan de "hoge" oostzijde gesitueerd. Later vonden er ook aan de andere zijde boerderijvestigingen plaats en trad er verdichting van de bebouwing op. Uiteindelijk resulteerde deze ontwikkeling in een langgerekt lint van boerderijen, die alle op de kop van het land gelegen waren. Het is een afwisselend patroon van kleine kenterijtjes en volwaardige boerderijen waarvan vele regelmatig zijn verbouwd. Vanouds wordt er binnen het lint onderscheid gemaakt tussen een zuidelijk en een noordelijk deel. Tot Koekange-Noord behoort ook het in Ruinerwold gelegen Weerwille. Naarmate de dijk voller geraakte en de percelen zich steeds verder opstrekten ontstond de behoefte aan een nieuwe locatie voor boerderijvestiging.

Deze diende zich aan langs de Koekanger Dwarsdijk, die westelijker en daarmee dichterbij de Koekanger Aa, gelegen was. In 1850 waren aan de westzijde van deze weg, dat wil zeggen op de kop van de "nieuwere" percelen, de eerste boerderijvestigingen een feit. Het is dan echter nog te vroeg om van een nieuw bebouwingslint te spreken. Met de aanleg van de spoorlijn Meppel-Groningen in 1870 werd het onderscheid tussen het noordelijk en het zuidelijk deel van Koekange nog duidelijker.

In het zuidelijke deel ontwikkelde zich gedurende de periode 1850 en 1940 tussen de lange dijk en de spoorwegovergang geleidelijk aan een dorpskom. Ter hoogte van de afzijdig van de weg gelegen kerk was hier sprake van verdichting van de bebouwing en tevens dienden zich tal van niet-agrarische activiteiten aan, zoals winkels, bedrijfjes, een school en een zuivelfabriek (1896). De bebouwing langs de Koekanger Dwarsdijk was rond 1940 meer dan verdubbeld ten opzichte van 1850 en vormde als zodanig een tweede bebouwingslint in Koekange.

In 1850 telde de gemeente De Wijk, vooral in het zuidelijke hoevenlandschap, in vergelijking met de meeste andere gemeenten in Zuidwest-Drenthe vrijveel verspreide bebouwing. Tussen 1850 en 1940 was er vervolgens over de gehele gemeente sprake van uitbreiding van de verspreide vestigingen. Hierbij ontstonden soms ook nieuwe kerntjes, zoals in de laatste helft van de vorige eeuw Rogat en in de eerste helft van deze eeuw Koekangerveld. De betekenis van Rogat nam toe door de bouw van de eerste zuivelfabriek van Drenthe (1889; inmiddels afgebroken). De fabriek werd opgericht door de Vereniging de Coöperatieve Stoomzuivelfabriek onder voorzitterschap van Mr. C. Baron de Vos van Steenwijk. De invloedrijke familie De Vos van Steenwijk had veel bezittingen in De Wijk. In de loop van de 19de eeuw was de familie eigenaar van de Havixhorst, Dikninge en Voorwijk. In de tuin van de Havixhorst staat een opvallende kas waarschijnlijk gebouwd aan het eind van de 19de eeuw. Het is een vroeg voorbeeld van kasbouw waarbij een gietijzeren constructie is toegepast. Het tussen 1804-1813 gebouwde huis Dikninge (op een voormalig kloosterterrein) werd in 1910 verrijkt met een fraai aangelegde tuin. Het ontwerp daarvoor werd geleverd door de bekende tuin- en landschapsarchitect L. Springer. Behalve deze oude bezittingen wist de familie haar gebouwenbestand uit te breiden met een aantal boerderijen en arbeiderswoningen. Zo werd in 1907 boerderij De Lindenhorst gebouwd. Koekangerveld ten slotte ontwikkelde zich ten tijde van de ontginning van het nog resterende oostelijke deel woeste grond nabij een aan de rand van dit heidegebied gesticht schooltje.

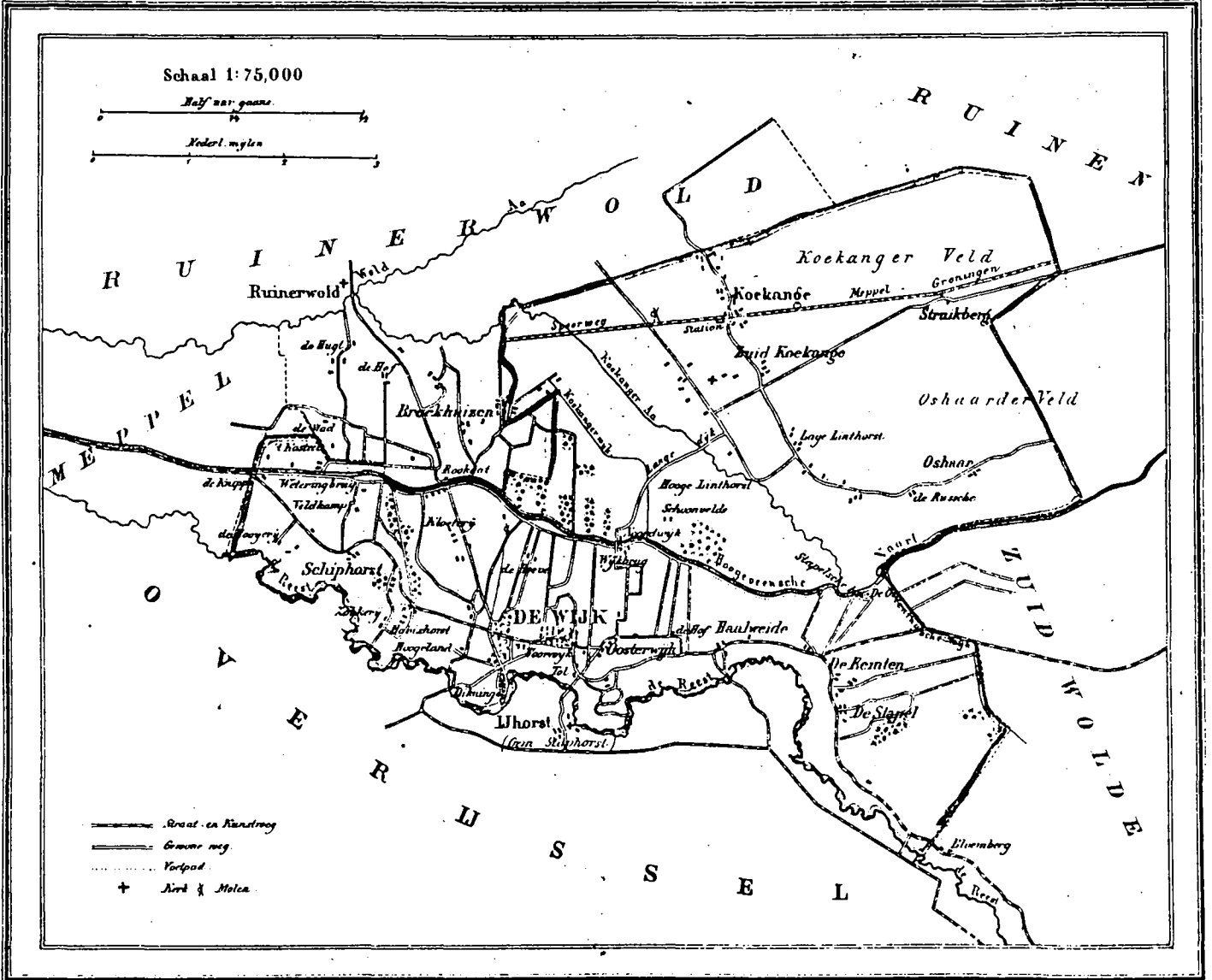
Belangrijk voor de verdere ruimtelijke ontwikkeling van De Wijk was de opstelling van een uitbreidingsplan. Aanleiding daarvoor was de inadequate werking van de bouwverordening waarmee ondermeer de uitbreidende lintbebouwing niet kon worden beteugeld. De adviseur van de gedeputeerde staten, inspecteur der Volksgezondheid ir. A. Liebert, had de wenselijkheid van een uitbreidingsplan aangegeven. In een brief van 23 oktober 1935 deed Liebert de aanbeveling om het bureau van De Ranitz met de opdracht te belasten. Op 18 november 1935 werd het besluit genomen om Jonkheer ir. J. de Ranitz en ir. D. Roosenburg een uitbreidingsplan te laten maken.

Het is moeilijk om na te gaan wat er op basis van het gemaakte plan tot stand is gekomen omdat het kaartmateriaal onvindbaar is. Gelukkig verschaft de toelichting nog wel enige informatie. Het blijkt dat de aandacht vooral is gericht op De wijk en op Koekange. Terwijl voor de gehele gemeente een plan in hoofdzaken werd opgesteld, werd voor De Wijk, Koekange, Oosterwijk en de Harm Smeengeweg een plan om onderdelen gemaakt (de laatstgenoemde twee zijn van weinig betekenis. In De Wijk was het plan op een verdere versterking van het gebied rond de molen. De molen zelf werd midden op een marktplein gedacht waaromheen openbare gebouwen en winkels gegroepeerd zouden worden.

In de na-oorlogse uitbreiding van De Wijk is wel iets terug te vinden van dit plan. De vorming van een dorpskern is verstevigd door de toenemende bebouwing tussen de Wittenweg en Oosterwijk (in oostelijke richting werden achtereenvolgens de wijken Noord (eind jaren '50), Oost (begin jaren '60) en Oosterwijk (vanaf 1975, nog niet voltooid)). In zuidelijke richting werd in de jaren '70 begonnen met het plan Zuid. Terwijl inmiddels een nieuw bestemmingsplan van kracht is, werd met het vooroorlogse plan voor het eerst de lintbebouwing bestreden.

In Koekange was het uitbreidingsplan gericht op een verdichting van het gebied rond het toen nog bestaande station en de kerk. Er is echter vrijwel niets van dit plan uitgevoerd. In eerste instantie kwamen wel nieuwe bebouwingslintjes tot stand langs de Mr. Harm Smeengeweg en de Mr. De Blickestraat. Toen dit als ongewenst werd ervaren, het waren immers weer lintbebouwingen, kwam ten westen van het oorspronkelijke bebouwingslint een wijk tot stand.

zjs.coll.

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: De Wijk

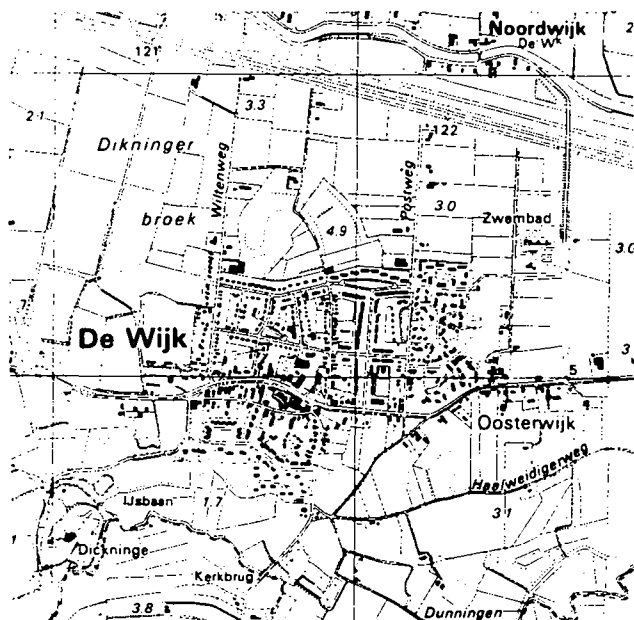
Kern: De Wijk

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Esdorp

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: De Wijk

Type nederzetting: Wegdorp

Kern: Koekange

ca. 1850

ca. 1920-1930

Schaal 1:25.000

ca. 1985-1988